

АРТЕМЕНКО Л.В.,
кандидат філологічних наук, викладач-методист
предметної комісії української мови та літератури
КЗВО «Рівненська медична академія»

ХУДОЖНЬО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ВИЯВУ КОНЦЕПЦІЇ ДЕСАКРАЛІЗОВАНOSTI МИСТЕЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТОЛОГІЧНІЙ ЛІРИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

ХУДОЖЕСТВЕННО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ВЫЯВЛЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ ДЕСАКРАЛИЗАЦИИ ИСКУССТВА В УКРАИНСКОЙ ПОЭТОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИРИКЕ ХХ СТОЛЕТИЯ

ART AND SEMANTIC MODELS OF DETECTION OF THE CONCEPT OF DESACRALIZATION OF ART IN THE UKRAINIAN LYRICS OF THE XX CENTURY

Анотація: у статті констатовано, що семантика поетологічного дискурсу – це на-самперед його ідейно-тематична, концептуально-сміслова сфера, в якій під кутом зору авторського оцінного ставлення постають аспекти художньо-естетичної діяльності митця. В ідейно-тематичній сфері поетологічного дискурсу виокремлено семантичні моделі поетичної творчості, в межах яких відбувається реалізація спектра авторських аксіологічних стратегій.

Ключові слова: лірика, поетологія, авторецептивний дискурс, концепція десакралізованості мистецтва, семантична модель, громадськоцентрична модель, антропоцентрична модель.

Аннотация: в статье констатировано, что семантика поэтологического дискурса – это прежде всего его идейно-тематическая, концептуально-смысловая сфера, в которой с точки зрения авторского оценочного отношения возникают те или иные аспекты художественно-эстетической деятельности художника. В идейно-тематической области

поэтологического дискурса выделены семантические модели поэтического творчества, в рамках которых происходит реализация спектра авторских аксиологических стратегий.

Ключевые слова: лирика, поэтология, авторецептивный дискурс, концепция десакрализованности искусства, семантическая модель, общественноцентрическая модель, антропоцентрическая модель.

Annotation: The article states that first of all the semantics of poetological discourse consists in its ideological and thematic, conceptual and notional sphere where the aspects of the artist's artistic and aesthetic activity appear from the perspective of the author's appraisive attitude. In the ideological and thematic sphere of poetological discourse, semantic models of poetic creativity are singled out, within which implementation of the author's axiological strategies spectrum takes place.

Key words: lyrics, poetology, autoreceptive discourse, art sacralization concept, semantic model, sociocentric model, anthropocentric model.

Вступ. Вагомим складником широкого тематичного діапазону сучасної української та європейської поезії є так звана поетологічна семантика, тобто специфічний художній дискурс, у якому предметом творчої рецепції автора виступають саме ті аспекти, що стосуються питань художньої авторефлексії, металітературності, образів митця і мистецтва.

Постановка проблеми та аналіз літературних джерел. Питання художньої авторефлексії, металітературності в сучасному літературознавстві набувають особливої теоретичної ваги, про що дає підстави стверджувати й авторитетна кількість наукових розвідок, у яких ці проблеми наголошуються, так і висловлені в них аргументи науковців (праці О. Рисака, С. Руссової, І. Лучука, М. Богданової, К. Буслаєвої, К. Дюжевої, В. Папушиної, О. Турган, А. Вежбицької, Х. Вайнріха, Є. Мюллер-Зетельман, Х. Шлаффера, А. Вебера, Е. Гессенберга, А. П. Франка, В. Хінка, Л. Хатчен, Р. Олтера, Р. Зігля, М. Хатямової, В. Ходуса, М. Шруби, К. Штайн та ін.). В українському літературознавстві опрацювання проблем художньої поетології все ще перебуває на початковому етапі та здебільшого репрезентоване зразками аналізу часткових її виявів у творчості окремих українських або зарубіжних митців.

Метою статті є аналіз специфіки художнього вияву семантичних моделей концепції десакрализованості мистецтва на матеріалі української поетологічної лірики ХХ ст. Безпосередні **завдання**,

окреслені визначеною метою, полягають у дослідженні громадськоцентричної та антропоцентричної семантичних моделей авторецептивного поетологічного дискурсу української лірики ХХ ст.

Результати досліджень. До поетологічної прийнято відносити лірику, тематичну основу якої становлять питання творчої рефлексії, авторецепції автора щодо власної творчості або процесів творчості загалом.

Семантика поетологічного дискурсу – це насамперед його ідейно-тематична, концептуально-сміслова сфера, в якій під кутом зору авторського оцінювання постають ті або ті аспекти художньо-естетичної діяльності митця. В ідейно-тематичній сфері поетологічного дискурсу, на нашу думку, варто передусім виокремлювати вибудовувані авторами поетологічних віршованих текстів семантичні моделі поетичної творчості, в межах яких відбувається реалізація спектра авторських аксиологічних стратегій.

Поняття «семантична модель» у контексті пропонованого дослідження будемо визначати як окреслений у межах поетологічного дискурсу тип художньої репрезентації загальних уявлень про походження, сутність і функціональні особливості мистецтва. З огляду на це вважаємо, що в окремій семантичній моделі поетологічного дискурсу певним чином інтерпретовано одну із двох загальновідомих і загальноновизнаних на сьогодні концепцій мистецтва: концепцію сакра-

лізованості або десакралізованості мистецтва.

Підґрунтям концепції сакралізованості мистецтва слугує уявлення про ірраціональне (метафізичне) походження мистецтва. Стосовно поетологічного дискурсу її виявом є те, що поет визнає за джерело натхнення не ті або ті чинники об'єктивної реальності, які надихнули його на творчий порив, а певну персоніфіковану або неперсоніфіковану метафізичну реальність.

Підґрунтям концепції десакралізованості мистецтва, навпаки, слугують уявлення про мистецький процес як наслідок творчої праці, недетермінованої ірраціональними надприродними силами. В межах концепції десакралізованості мистецтва на особливу увагу заслуговують дві семантичні моделі авторецептивного дискурсу: громадсько-центрична та антропоцентрична.

1. Громадськоцентрична семантична модель. Це семантична модель, яка відзначається спрямованістю авторецептивних уявлень на тематичну площину суспільно-громадського покликання поета та поезії. Попри те, що суспільно-громадська візія мистецтва, відома ще з античної епохи, мислилась активним зумовлювальним чинником європейської поезії й усіх наступних епох, але саме в літературі другої половини XIX ст., зокрема в поезиї реалізму, їй надано особливої ваги та статусу своєї естетичної реакції на загострену мистецькоцентричність творчих настанов поезики романтизму, його заглиблення у світ «чистого мистецтва», нехтування ним суспільно-значущою проблематикою, протиставлення творчої піднесеності генія-поета меркантильним запитам обивательського загалу. Громадськоцентрична мистецька семантика не притаманна естетиці модернізму, хоча, втім, цілком у ній не ігнорована. Вияв громадськоцентричної семантики найбільш потужний і яскравий на тих історичних етапах розвитку літератури, на яких вона ідеологічно найбільш умо-

тивована. В українській поезії XIX ст. мотиваційними чинниками громадсько-центричної семантики були настанови національно-визвольних змагань і боротьби проти соціального гніту, декларовані поетами-романтиками, реалістами, народниками та навіть модерністами. У громадськоцентричній поезії XX ст. пріоритетні рушійні стимули відповідної тематики, безперечно, – це чіткі та безкомпромісні національно-патріотичні настанови (поети «розстріляного Відродження», поети еміграційних шкіл, поети-шістдесятники та дисиденти).

Ідеологічно вмотивованими були й громадськоцентричні уявлення тих поетів, які вимушено або добровільно стали співцями «соціалістичного реалізму». Щоправда, мотиваційними для них слугували чинники діаметрального протилежного ідейно-естетичного гатунку.

Серед основних образів громадсько-центричної моделі – поет-громадянин, місія якого полягала у самовідданому служінні усвідомленим патріотичним і духовним потребам своїх співвітчизників.

Поезію в межах громадськоцентричної моделі ідентифікують здебільшого зі знаряддям громадського та національного виховання, а також із засобом лікування суспільних недуг. Пріоритетна проблема громадськоцентричної семантики – зв'язок поета та суспільства, поета та влади:

Мій дух промовляє мені:

«Ставай, вартовий, без вагання на чати!

Хоч люди замлілі в рідній стороні

На голос твій будуть мовчати,

Та слава про них заgrimить до зірок,
Що є з їх народу пророк» [9, с. 343].

Громадськоцентрична тематика притаманна численним зразкам української авторецептивної лірики, як-от: П. Мирний «До сучасної Музи»; І. Франко «Скорбні пісні», «Смішний сей світ! Смішніший ще поет...»; Леся Українка «Пророк», «Народ пророкові», «Слово, чому ти не твердая криця...»; С. Черка-

сенко «Письменникові», «Нашим поетам»; М. Вороний «Гей, хто має міць!..», «На свято відкриття пам'ятника Іванові Котляревському»; М. Рильський «Декларація обов'язків поета і громадянина»; П. Тичина «Великим поетом ми вважаємо того поета...»; В. Чумак «Сталлю-гнівом моє слово...»; А. Малишко «Послання товаришам поетам»; Ліна Костенко «Біль єдиної зброї»; П. Косенко «Поете, знай, що ти стоїш на вічній варті...» й ін.

Іронічну інтерпретацію громадськоцентричної проблематики подано у вірші О. Ірванця «Звернення поета до співвітчизника, як до рівного собі (мініміатюра)»:

І ти, п'яндиго,
Кольору індиго... [6, с. 99].

2. Антропоцентрична семантична модель. Антропоцентричною є семантична модель, у якій авторецептивні уявлення співвіднесені зі сферою повсякденного людського життя в його різноманітних виявах.

Поезія, друже, всюди є –
І в людях, і в природі,
І, поки чоловік жиє, її умерти годі.
/.../

Вона в дощі, в снігу, в імлі,
В курнім осіннім димі –
Найменше ж, друже, єсть її
В химернім ритмі й рими [7, с. 45].

В антропоцентричній семантичній моделі відображено такі поетологічні уявлення про поета та поезію, формування яких у свідомості митця відбувається внаслідок спостереження та творчого переосмислення широкого кола явищ навколишньої дійсності, які в цьому контексті виступають джерелом поетичного натхнення й одночасно актуальними життєвими фактами, що потребують, з погляду поета, естетичного реагування та художньо-ціннісної ідентифікації.

Спектр усіх припустимих виявів антропоцентричної семантики дослідити достатньо складно з огляду насамперед на його потенційно невичерпні тематичні можливості. Водночас можна оперувати певними предметно-тематичними

константами, до яких поети звертаються досить часто.

3–1. Природа. Вплив природи на сферу творчих потенцій поета описано у творах Г. Чупринки «Поезія природи»; І. Качуровського «Ще підлітком любив я малювати...»; Л. Дмитерка «Мистецтво», «Люблю грозу в началі мая...»; Бабая «Дощ у вірші»; Л. Забашти «Франко і Леся в Карпатах»; М. Руденка «Як стати поетом»; В. Симоненка «Поет і природа»; С. Будного «Джерело пісні»; Г. Шепітько «Природа і поезія»:

Сьогодні всі уміють римувати –
Це нині не найважче ремесло.
Та є рядки, неначе груди з вати, –
Не сіялось у них і не росло.
Але поет...

Ні, рими бездоганні
Його іще не творять, друже мій:
Як сіль у світовому океані,
В Природі розчинитися зумій [8, с. 360].

Джерелом поетичного натхнення для поетів також часто виступають природні явища, зокрема:

– весна: Б. – І. Антонич «Поетова весна»; П. Воронько «Весна – поезія, поезія – це й осінь...»; Т. Дігай «Я пишу тобі весну...»; А. Спіридончева «Весна-поетеса»;

– зима: В. Базилевський «Зима в його Михайлівському, зима!..»;

– осінь: Д. Кремінський «Осінні вірші пишуться під осінь...»; Б. Павлівський «Осінні дні сприятливі для віршів...»;

– ніч: Б. – І. Антонич «Музика ночі»; Ю. Бондючна «Ніченько, біла вороно...»; П. Воронько «Ніч поета»;

– дерева: П. Карманський «Під дубом Т. Тасса»; Б. Жолдак «Шевченків дуб»; Л. Забашта «Дуб Гете», «Гілочка з шевченкової верби»; Б. Рубчак «Розмова жінки з поетичним лісом».

3–2. Технічна сфера. Авторецептивні мистецькі уявлення може бути співвіднесено й із певними аспектами діяльності людини, що пов'язані із технічною галуззю чи певними технологічними процесами, наприклад, із шахтарською

працею (М. Драй-Хмара «Спустившись на саме дно копальні...»), з польотом космічного корабля (Л. Дмитерко «Поезія»), із роботою археолога (В. Базилевський «Дві декларації») тощо:

Спустившись на саме дно копальні,
шахтар в печі, немов підземний гном,
рубає вугіль чи руду кайлом,
прорізує фершлаги, штреки дальні.
/.../

Поете, поринай у вир буття,
у будні, в хащі днів, у твань життя,
і ти здобудеш дивні самороли [3,
с. 14].

3–3. *Міський топос*. Із ХХ ст., тобто від часу активного зацікавлення українськими митцями темою міста, урбаністична тематика впевнено утримує за собою статус обов'язкового складника їхніх мистецьких уявлень. Здебільшого поетологічна інтерпретація міського топосу властива канві опису вражень від пам'ятної для того чи того поета місцевості: М. Рильський «Пушкінський дім в Одесі», «В дні Лесі Українки в Ковелі»; М. Бажан «Міцкевич в Одесі», «Леся Українка в Сан-Ремо»; О. Тарнавський «Шевченко у Вашингтоні»; Л. Забашта «На руїнах будинку Гейне»; С. Будний «Франко в Чернівцях» та ін. У поезії В. Базилевського «Ще постачає село поетів...» йдеться про поетів – вихідців із села. У поезії П. Вольвача «Десь на околиці, десь на задвірках...», навпаки, змальовано «народження» міського поета.

3–4. *Родинне коло*. У тематичній площині «родинне коло» найчастіше підлягає актуалізації образ матері поета: Т. Матенко «Мати поета»; Л. Забашта «Матері поета»; О. Шпирко «Матері» й ін.:

Усяк поет, чи знаний, чи не знаний,
Пройшовши через тисячі сум'ять,
В обов'язок включає первозданний
Слова нехитрі Матері сказати [10,
с. 9].

3–5. *Предмети побутового вжитку*. До цієї сфери належать поетологічні враження від предметів, які складають побут митця. Так, у поезії Б. – І. Антонича

«Три строфи з записника» поетизовано одну із речей міського побуту – телефонну трубку. У поезії Л. Забашти «Славлю каву, геніальний напиток життя...» каву поетизовано як одне із джерел поетичного натхнення:

Славлю каву, геніальний напиток
життя,

І святого Омара, скромного схимника
з Мекки,

Що відкрив його людям.

/.../

Слава і вам, каро-чорні зернята,

За те, що натхнення давали

Вольтеру й Руссо, Баху й Бальзаку,

А бідним поетам – вливали до пісні
снагу [4, с. 67].

3–6. *Екзистенційна сфера*. Екзистенційна сфера авторецептивної мистецької тематики – це сфера рефлексій митця стосовно плинну психологічних і фізіологічних процесів його творчої особистості. В екзистенційній площині творчого вияву поета варто розрізняти три тематичні напрями, найбільш часто опрацьовуваних поетами ХХ ст.:

– кохання: М. Вороний «Заспів», «Я – поет», «Лист», «Палімпсест»; Олександр Олесь «Замовкли струни і мовчать...», «Я умирав, душа вмирала...»; Г. Чупринка «Чари поезії»; Ю. Клен «Ти відійшла, й ні смутку, ані туги...»; М. Луків «Поетова кохана»; Б. Олександрів «Петрарка»; П. Гірник «Писати легше, як любити...» й ін.:

Ти питаєш: чому я буваю чудний –

То дивлюся на тебе побожно,

То уперто мовчу, а мій погляд німий

Щось вистежує пильно й тривожно?

Моя люба! Ховаєш ти тайну якусь,

На лиці ж твоїм ласка і... маска.

Я нечемний роблюсь, я під маску дивлюсь,

Ти не гнівайсь на мене, будь ласка.

Твоя тайна для мене цікавий сюжет –

Я поет [2, с. 87].

– фізіологічні процеси: Л. Забашта «Поетам не страшно старіти...»; В. Базилевський «Хвороба для поета – благо...», «Вік непотрібний калічить поету

словник...», «Співоче горло, цить!..», «Гризоти старіючого поета – то не стільки гризоти, як...»; Б. Рубчак «Поет прощається з дитинством», «Малий поет», «Старий поет» та ін.:

Вік непотрібний калічить поету словник,
хилить творця до землі, у безрадісну прозу.

Тяжко вороча словами пудовий язик,
вергає брилами фраз закабалений розум.

Ноша нельотного віку занадто важка і непрозора – поету її не підняти.

Й сам він, як брила, – подоба свого ж словника,

тут би навчитись ходити, не те що літати [1, с. 314].

– автопоетична рефлексія: М. Пригара «Поезія»; А. Загравенко «А ви з поетів не робіть святих...»:

А ви з поетів не робіть святих,

хоча судилось їм творити вічне.

Всяк суцільний в світі п'яниця чи псих все ж може мати хист непересічний. Не в особистих якостях тут річ, хоч творче я завжди багатогранне.

Талан як одночасні день і ніч.

Безкрила скромність – як без мила ванна [5, с. 71].

Висновки. Отже, загалом семантика поетологічного дискурсу може бути співвіднесена з однією із двох загальноновизнаних на сьогодні концепцій творчості: концепцією сакралізованості або десакралізованості мистецтва. У межах концепції десакралізованості мистецтва в роботі розмежовано дві семантичні моделі поетологічного дискурсу – громадськоцентричну та антропоцентричну. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у студіюванні інших семантичних моделей, притаманних поетологічному дискурсу української поезії ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевський В. Вертеп: Вибрані твори. К.: Криниця, 2004. 608 с.
2. Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. К.: Наукова думка, 1996. 704 с.
3. Драй-Хмара М. О. Вибране / упоряд. Д. Паламарчук, Г. Кочур. К.: Дніпро, 1989. 542 с.
4. Забашта Л. В. Ой, Катране, Катраночку. К.: Дніпро, 1968. 601 с.
5. Загравенко А. Дике поле. Знам'янка: Ресурсний центр, 1998. 79 с.
6. Ірванець О. Мій хрест. Харків: Фоліо, 2010. 122 с.
7. Лепкий Б. С. Поезії. К.: Радянський письменник, 1990. 383 с.
8. Руденко М. Д. Вибране: Вірші та поеми (1936–2002). К.: Дніпро, 2004. 800 с.
9. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наукова думка, 1975. Т. 1: Поезії. 448 с.
10. Шпирко О. До моєї душі на гостини. Кіровоград, 2007. 68 с.